

Kodifikujme deskriptivně – a pěstujme tím jazykovědu! Reakce na článek Luboše a Vojtěcha Veselých

Martin Beneš, Ondřej Dufek

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

benes@ujc.cas.cz; dufek@ujc.cas.cz

Let's codify language descriptively – and by doing that, let's practice linguistics! A response to paper by Luboš and Vojtěch Veselý

ABSTRACT: The paper responds critically to the article *Nekodifikujme, raději popisujme a vysvětlujme normu a úzus. Pěstujme jazykovědu, nepěstěme jazyk* (Let's not codify language, let's describe and explain its norms and usage instead: let's practice linguistics instead of refining language) by Luboš and Vojtěch Veselý (2019). We find the authors' statements problematic, hence our aim is to diagnose the argumentation malady they suffer from and propose complex treatment. In the initial text, we identify a "polemic succession syndrome" manifested by a few symptoms: *ignorance* of substantial part of language planning's field of interest, *lack of differentiatedness* or its confusing/misleading simplification, *resignation* from the challenges related to its research due to their difficulty, *rashness* in constructing the relation between corpora evidence (language usage) and language awareness/knowledge (norm) and *one-sided approach to language users* which the authors try to protect from accusation of lack of competence due to unclear reasons.

KEYWORDS: codification; language norms; language planning; language rules; language usage; competition of language units; polemic

KLÍČOVÁ SLOVA: kodifikace; normy; úzus; jazyková pravidla; jazykové plánování; konkurence jazykových prostředků; polemika

1. Úvodem

Když se při různých příležitostech sešlo pohromadě víc kolegyně a kolegů z ÚJČ, slyšeli jsme je několikrát pochvalně hovořit o vystoupení kolegů Luboše Veselého a Vojtěcha Veselého (dále V+V či autoři) na interním, tzv. celoustavním semináři věnovaném kodifikaci, který se konal v září 2018 a k němuž autoři připravili doprovodnou studii. Její přepracovaná verze pak vyšla o rok později na stránkách tohoto časopisu a nese apelující název *Nekodifikujme, raději popisujme a vysvětlujme normu a úzus: Pěstujme jazykovědu, nepěstěme jazyk* (viz Veselý – Veselý 2019).

Jelikož tento titul je, s jistými výhradami, jedna z mála věcí, s nimiž v článku souhlasíme – a zmíněné reakce našich kolegů na vystoupení pro nás proto byly velmi překvapivé –, rozhodli jsme se sepsat tuto polemickou reakci.

Náš text má – obrazně řečeno – cíl diagnostický a terapeutický. Úvahy v textu V+V vykazují příznaky něčeho, co lze označit jako **syndrom polemické návaznosti** (viz níže odd. 2). Jeho příznaky můžou být nejrůznější, u kolegů V+V se syndrom projevuje *ignorancí* podstatné části předmětné oblasti jazykového plánování, k němuž se vyjadřují (odd. 3), *nediferencovaností* čili přílišným, a v důsledku matoucím zjednodušováním poměrů v ní (odd. 4), *rezignací* na výzvy spojené s jejím výzkumem kvůli jejich obtížnosti (odd. 5), *jednostranným pohledem na uživatele*, které se ze zvláštních důvodů snaží hájit před nařčením z nekompetentnosti (odd. 6) a *unáhleností* při přechodu od úzu k normě (odd. 7). Naším záměrem je popsat, jak jmenované příznaky syndromu polemické návaznosti deformují obraz předmětné oblasti jazykového plánování, a tedy i uvažování o „kodifikaci“, a přispět touto diagnózou nejen k jeho léčbě, ale i k ozdravení celé diskuse na toto téma.

2. Syndrom polemické návaznosti

Příspěvek kolegů V+V vnímáme – při vši snaze o kooperativní čtení – jako text, který problematiku jazykového plánování v českém kontextu spíš zatemňuje, než obohacuje, neboť trpí zmíněným **syndromem polemické návaznosti**.¹ Od přístupu „regulujeme spisovný jazyk“, který z dnešního pohledu působí jako trochu uměle vytvořený nepřítel, rovnou přecházejí k protikladnému, rezolutnímu „nekodifikujeme“, aniž by uvažovali o jiných, odstíněnějších možnostech. Jinými slovy, chytají se stejné hole, jen na opačném konci. Jakkoli je nám sympatické, že V+V chtějí uvažovat o problematice jazykového plánování, musíme konstatovat, že necitují téměř žádnou relevantní sociolingvistickou literaturu² a uvažují v globálních kategoriích typu „jazyk“, „norma“, „kodifikace“. Pro člověka, který v dané disciplíně teoreticky i prakticky pracuje, pak jejich tvrzení nemají dostatečnou rozlišovací platnost. V+V se snaží argumentaci vedenou „v obecné rovině, ze sociolingvistické perspektivy“ nahradit či doplnit podle nich nejspíš hodnotnější, potřebnou argumentací založenou „na rozboru konkrétních případů neshody mezi spisovným územ (resp. jazy-

¹ Pěkně ho popsal publicista Viktor Šlajchrt (2011: 216): „Říká-li člověk ne, připoutává se ke všem, kteří říkají ano. Lepší je říci něco úplně jiného. Například: baba!“

² Bylo by dobré, kdyby se lingvistická obec zbavila přesvědčení, že jazykové plánování je něco, o čem může – jako vědec – mluvit a psát každý, aniž by studoval (a dal to najevo citacemi) relevantní literaturu, včetně zahraniční.

kovým povědomím uživatelů češtiny) a kodifikací a z něj plynoucích poznacích o vnitrojazykových (jazykově systémových) příčinách daného stavu spisovného úzu“ (s. 48), podle našeho názoru se jim to však nedaří. Absence obecné sociolingvistické perspektivy je zřetelně ku škodě a její náhrada je podle nás nedostatečná – bez jasných sociolingvistických východisek se neobejdeme. (Týká se to rétoriky a interpretace dat – uspěchaného přechodu od úzu k jazykovému povědomí; bezproblémové se nezdaří ani některé analýzy a součty dokladů z korpusu, pro nedostatek místa a zásadnější obecné otázky je však ponecháme stranou pozornosti.)

V+V představují dění v českém jazykovém plánování jako spor stoupců a odpůrců regulace (užívání) jazyka a sami se připojují k jejím odpůrcům, chtějíce přispět tomuto postoji novými argumenty. (To mimochodem dobře svědčí o tom, že podléhají zmíněnému syndromu polemické návaznosti.) Jednoho z autorů této reakce (viz Beneš 2019) přitom řadí do skupiny opačné – a pokud si teď čtenář pomyslí něco o potrefené huse, bude mít vlastně pravdu. Beneš (2019) byl totiž zamýšlen mj. jako pokus potlačit příznaky jazykověkulturního syndromu polemické návaznosti, z nichž některé dále rozebereme.

3. Ignorance

Hlavní pointou Benešovy (2019) monografie – převzatou z těch proudů filozofie jazyka a sociolingvistického myšlení, které počítají s existencí sociálně-psychologické domény (zhruba Popperova (1972) světa-3) – je to, že jazyková pravidla, jejichž je jazyk agregátem, jsou inherentně normativní entity. To staví otázku, zda a jak by mělo být užívání jazyka lingvisty regulováno, do nového světla.

Nejde totiž zdaleka jen o to, jestli mají, nebo nemají jazyk regulovat jazykovědci, protože jazyk a jeho používání už jsou regulovány tak jako tak samotnými uživateli. Tato regulace samozřejmě může, ale podle nás by neměla být (v tom se snad s V+V shodneme; viz dále) až na některé výjimky jaksi druhotně regulována lingvisty. O tuto druhou regulaci se lze sice přít, diskutovat o ní atp., zcela se tím však **ignoruje** zásadní část předmětné oblasti jazykového plánování, kde se děje mnoho podstatného – v interakcích miliónů uživatelů jazyka řízených jejich sdílenými pravidly-normami se tu upevňují, tu porušují a příp. i mění jazyková pravidla, dochází k negativním reakcím na produkované prostředky, které nebyly v souladu s pravidly účastníků interakce, k sankcím, v gramotných a vyspělých společnostech do toho dění vstupují popisy jazyka atd. atp. To všechno pak tvoří empirickou bázi či předmětnou oblast jazykového plánování.

Když Beneš (2019) mluví o kritériu jazykové správnosti a o správných a nesprávných jazykových prostředcích, jde o kritérium jiného druhu než ta dosavadní.

Nemá charakter jakési mřížky či metru příkládaného „odbornicky“ (dejme tomu libovolně a neoprávněně) lingvisty zvenčí (typu historičnost, estetičnost, systémovost prostředku atp.), ale je vzato z reality komunikování a interagování pomocí jazyka, je sociální realitou, kterou lze nezávisle, empiricky zkoumat. Beneš (2019) za ne/správné označuje to, co v konkrétní, singulární interakci dvou konkrétních uživatelů (mě a tebe tady a teď) ne/vyvolává tzv. nenulovou reakci příjemce (k psycholingvistické, či dokonce neurolingvistické realitě nenulové reakce srov. Volín (2018: 6–12)). Takové prostředky pak technicky označuje jako správné a nesprávné. Je to tedy jen věc terminologie – stejně tak lze o nich mluvit jako o ne/vhodných, potenciálně ne/problematických, ne/noremních aj. prostředcích (typu) X a Y. Jde o deskriptivní termíny popisující fenomény, jež existují zcela nezávisle na lingvistice a lingvistech, a to ve všech společnostech (viz pozn. 7). Nebo ještě jinak: říct, že nějaký prostředek je vzhledem k definici ne/správnosti ne/správný, je epistemologicky totéž jako říct, že nějaké konkrétní užití tvaru slovesa *soustředit se* je vzhledem k definici ne/dokonavosti ne/dokonavé. Nálepka je druhotná, primárně jde o podstatu, jež je v definici. Z užití termínu ne/správný neplyne, že by Beneš (2019) chtěl regulovat užívání jazyka.

4. Nediferencovanost

V+V vyzývají: „nekodifikujme“, přičemž kodifikaci – pravda, „stručně, provokativně, avšak nikoliv nevýstižně“ (s. 47) – definují jako „vytváření příruček, o nichž by platilo: co je v nich obsaženo, je správné, co v nich obsaženo není, je nesprávné“ (tamtéž).

Kodifikaci V+V přisuzují regulaci či usměrňování. Jistě, kodifikace nestojí mimo jazykovou praxi, zpětně užívání jazyka nějak ovlivňuje, byť příznive, že přesně nevíme jak (metodologicky je to jen těžko postižitelné, neboť obtížně vytvoříme zkoumanou skupinu, kterou bychom vystavili kodifikaci či změně kodifikace, a kontrolní skupinu, která by nebyla pod vlivem žádné kodifikace nebo by byla vystavena kodifikaci nezměněné). Ovšem kodifikace není nutně prosazování či zakazování, tím jsou až jisté typy preskripce (viz dále). V+V se sice řadí na tu stranu „polemiky o tom, zda a případně jak by užívání jazyka (přesněji řečeno jeho spisovné variety) mělo být regulováno jazykovědci“ (s. 48), oba „tábory“ však vymezují názorem na to, zda by se mělo regulovat/kodifikovat, nikoliv terminologickým vymezením preskripce, kodifikace aj. Jelikož obsah a rozsah používaných pojmů-termínů nespecifikují, není bohužel zřejmé, co jimi míní.

S oním vytvářením příruček je to totiž mnohem, mnohem složitější. Podívejme se na to detailněji, aby byla zřejmá naše argumentace i z ní plynoucí závěr.

Na první úrovni platí, že zápis v příručce o tom, co je ne/správné – tedy tzv. věta o pravidle –, může mít z různých příčin dvojí vztah k tomu, jaká jazyková pravidla uživatelé sdílejí v naznačené předmětné realitě. Příručka se může snažit jako správné zapisovat to, jaká pravidla se reálně sdílejí (věta o pravidle = pravidlo), nebo jako správné uvádět popisy, které reálné existenci sdílených pravidel neodpovídají (věta o pravidle ≠ pravidlo). Tyto zápisy (obsah příručky) přitom mohou být – v různé míře – zavazující a sankcionující. Propojením těchto dvou kritérií získáme čtyři typy kodifikací. Pro účely argumentu prosím předpokládejme, že sloveso *sešeřit se* (kterým se V+V zabýváme v oddílu 5) je nově, velmi čerstvě se šířící, progresivní varianta (jakkoliv realita může být či je odlišná):

1. **Deskriptivně-normativní přístup + institucionální vymahatelnost:** správně je *zešeřit se* (přestože v korpusu je řídce i *sešeřit se*) a instituce budou používání této varianty vymáhat; použití konkurenční varianty (*sešeřit se*) se budou snažit potlačovat, v krajním případě i pomocí sankcí.
2. **Deskriptivně-normativní přístup + institucionální nevymahatelnost:** správně je *zešeřit se* (přestože v korpusu je řídce i *sešeřit se*) a instituce nebudou používání této varianty nijak vymáhat; použití konkurenční varianty (*sešeřit se*) se nebudou snažit nijak potlačovat.
3. **Preskriptivně-normativní³ přístup + institucionální vymahatelnost:** správně je *sešeřit se* a instituce budou používání této varianty vymáhat; použití konkurenční varianty (*zešeřit se*) se budou snažit potlačovat, v krajním případě i pomocí sankcí.
4. **Preskriptivně-normativní přístup + institucionální nevymahatelnost:** správně je *sešeřit se* a instituce nebudou používání této varianty nijak vymáhat; použití konkurenční varianty (*zešeřit se*) se nebudou snažit nijak potlačovat.⁴

Co pak ale podle V+V znamená „nekodifikujeme“? Mysleli na uvedené příklady a nemáme podle nich dělat nic z uvedeného, jak by se z jejich rezolutnosti mohlo zdát? Nebo se unáhli, na uvedené možnosti nepomysleli a kodifikace nějakého

³ *Preskriptivně-normativní* proto, že pokud pro účely argumentu předpokládáme, že uživatelé stále v drtivé většině sdílejí podobu *zešeřit se*, tak kodifikátoři prosazováním podoby *sešeřit se* podporují šíření v daný okamžik nenoremní inovace.

⁴ Zajímavá otázka také je, jak se k těmto čtyřem taktikám má terminologická dvojice preskripce a deskripce. Je deskripce jen taktika popsaná v bodě 2, nebo i ta popsaná v bodě 1, a je preskripce jen taktika popsaná v bodě 3, nebo i ta zachycená v bodě 4 (a 1)? Nevíme – a z nediferencovaného vyjadřování skoro všech, kdo tyto výrazy používají, ke škodě všeho ani vědět nemůžeme.

z uvedených typů (2, a možná i 1 a 4) by pro ně byla přijatelná? Vyloučené to není, ale nevíme.⁵ V souladu s Benešem (2019: 155n.) je užitečné rozlišit deskriptivně- a preskriptivně-normativní stanovisko. První z nich v případě rozporu přizpůsobuje větu o pravidle (kodifikaci) sdílenému pravidlu (normě), druhé pak činí opak. Rozhodně přitom není pravda, že „[n]utným předpokladem preskripce [preskriptivně-normativního stanoviska typu 3 a 4; MB a OD] je [...] zevrubné poznání jazykové normy – bez něj by sotva bylo možné stanovit, jaký způsob zacházení s jazykovými prostředky je vhodný a jaký méně vhodný či nevhodný“ (s. 60). Preskriptivně-normativní přístup lze uplatňovat jaksi od boku, a taky se tak v historii, i nedávné, běžně uplatňoval při aplikaci odbornických kritérií. Chceme-li např. potírat germanismy nebo se snažit prosazovat prostředky shodné s jazykem předešlých období, může (i když nemusí) nám být úplně jedno, jaký je úzus a jaká je norma; co potřebujeme, je hlavně operační definice toho, co je to germanismus a co jazyk předešlého období. Naše stanovisko je takové, že je možné a žádoucí realizovat kodifikaci na deskriptivně-normativním základě.⁶

To ale není všechno. **Na druhé úrovni** totiž platí, že příručka se může ke každému jednotlivému zápisu v sobě vs. odpovídajícímu pravidlu v realitě stavět různě: k jednomu prostředku tak, jak je naznačeno např. v bodě 1, k jinému, jak je naznačeno v bodě 3 atd. ve všech možných kombinacích a iteracích. Abychom nevytlévali s vaničkou i dítě, musíme rozlišit makrokodifikaci od mikrokodifikace. Makrokodifikací míníme obecně proces zachycování komplexní jazykové normy nebo soubor vět o pravidle/ch čili kodex jakožto výsledek takové činnosti. Mikrokodifikací pak míníme proces zachycování jazykové normy pro jeden konkrétní prostředek (případně skupinu prostředků) nebo jednu větu o pravidle jako výsledek takové činnosti. Toto rozlišení je zcela zásadní. Makrokodifikace je sice souborem mikrokodifikací, jejich agregátem, je však myslitelná i bez některých konkrétních mikrokodifikací. Lingvisté kodifikátoři se mohou rozhodnout vytvořit makrokodifikaci složenou výhradně z neproblematických či poctivě a spolehlivě provedených složitějších mikrokodifikací, tj. tzv. nekodifikovat to, u čeho je dostupnými prostředky nebo s vynaložením rozumného úsilí spolehlivá kodifikace nedosažitelná. Takové

⁵ Autoři, zdá se, ztotožňují kodifikaci s preskripcí a bohužel i normu s územ/frekvencí, srov.: „[Z] dokladů nalezených v SYN v6 vyplývá, že mluvčí často mírně *preferují* [= úzus/frekvence] podobu na -*icí*, není však výjimkou, že podoba na -*icí* je výrazně běžnější, či naopak převažuje podoba na -*íci*. Současná kodifikace reálné jazykové normě [resp. úzu/frekvenci, o normě není výše řeč; MB a OD] evidentně neodpovídá“ (s. 60).

⁶ K tomu srov. např. Nebeskou (2017), podle níž správnost „v zásadě vychází z **preskriptivního** přístupu k jazyku, podle něhož se jaz. prostředky nejen popisují (**deskripce**), ale také hodnotí“.

případy nejspíš mohou nastat. Dobrá makrokodifikace by pak podle nás měla na tyto své limity upozorňovat a vysvětlovat je. To může mít různou podobu – např. prosté zmínění (typu) prostředku s tím, že se o něm nebudeme vyjadřovat, protože normu neznáme, nebo odhad/nástin kodifikace podle dosavadních poznatků s transparentně vyjádřenými omezeními platnosti.

Nediferencované výroky V+V o „kodifikaci“ ovšem jako by počítaly s tím, že každá makrokodifikace je homogenní, což je, jak jsme viděli a ještě uvidíme, fikce. Je tedy namísto otázka: Nepřipustili by V+V např. ani to, kdyby příručka obsahovala drtivou většinu vět o pravidle vytvořených v souladu s deskriptivně-normativním a institucionálně *nevymahatelným* postupem (typ 2), s čímž by – rozumíme-li dobře – nemuseli mít problém, a kdyby jen sem a tam byla doplněna větami o pravidlech vytvořených v souladu dejme tomu s preskriptivně-normativním a institucionálně *nevymahatelným* postupem (typ 4)? Chtějí být opravdu rezolutní, jak by se snad zdálo, nebo by se spokojili s občasnou výjimkou?

Ani to však stále není všechno. **Na třetí úrovni** totiž platí, že některé prostředky ne/vyvolají nenulovou reakci v jakékoliv interakci (nejen mezi námi dvěma tady a teď, ale ani mezi kýmkoliv jiným kdykoliv jindy), a jsou tedy správné absolutně, vždy a všude, zatímco pro jiné to neplatí – jsou správné jen relativně. První se dají označit jako tzv. jasné či neproblematické případy, druhé jako tzv. nejasné či problematické případy. Víme-li o existenci jen relativně (a to až k singulární interakci, či v případech v ní vyjednávaných pravidel dokonce jen k její fázi) ne/správných prostředků, můžeme je jako takové zapsat do příruček a v jistý moment jazykové změny říct:

5. správně je *zešeřit se* i *sešeřit se*.⁷

Autoři popisují případy, kdy je věta o pravidle v kodifikaci v nesouladu s územ, protože neexistuje jedna globálně platná norma, nýbrž dvě (či hypoteticky i víc) normy konkurenční. Tak např. otázka vidu slovesa *soustředit se* (odd. 1) je vcelku běžný případ jazykové změny, ženská shoda ve větách typu *Matka a dítě byly včera propuštěny z nemocnice* (odd. 2) zase upozorňuje na případ věty o pravidle s neadekvátně širokým rozsahem platnosti – samozřejmě za předpokladu, že mužská životná shoda (*Matka a dítě byli včera propuštěni z nemocnice*), kterou V+V popisují jako odchylku, je pro část uživatelů češtiny skutečně noremní.

⁷ Otázka institucionální ne/vymahatelnosti tak odpadá, správně je obojí, nelze vymáhat jednu z konkurenčních forem, neodpadá však otázka přirozených sankcí, jimiž uživatelé, nenanádaní k tomu žádnou specifickou mocí, můžou počastovat sebe navzájem. A taky častují – etnografická data ukazují, že se tak děje i ve společnostech bez psaného jazyka (kde tedy nejen neexistuje písmo, ale ani lingvisté), a to někdy dost nevybíravými způsoby, aspoň z pohledu západních kultur a západní civilizace (viz Foley 1986: 42).

Z toho však nijak neplyne nemožnost nebo nesmyslnost kodifikace – snad s výjimkou té homogenní, kterou ale vůbec není nutné požadovat. Stačila by prostá aktualizace kodifikace, její zjemnění apod. Z toho důvodu by bylo v ideálním světě dobré v příručce dodat, že např. *sešeřit se* se vyskytuje (spíš) v takových a takových textech, používají ho (spíš) lidé s takovými a takovými sociodemografickými charakteristikami a že mimo toto prostředí může takový prostředek vyvolat nenulovou reakci, která nemusí zůstat neprojevená a může být doplněna nějakou mimoinstitucionální sankcí (jež se třeba projeví až v budoucnu). S tím by už V+V nemuseli mít problém, vždyť tady najednou – tzv. kodifikující – jen v rámci deskriptivně-normativního popisujeme úzus-korpus a/nebo jazykové povědomí. Nemysleli svým „nekodifikujme“ právě tohle? Ba co víc, neděláme nakonec přesně totéž, co oni, když píšou své gramatické studie (s tou výjimkou, že pro účely jazykového plánování stačí deskripce, zatímco V+V usilují navíc i o explanaci)?

Prosté užívání slov kodifikace, preskripce, regulace a jejich derivátů mezi všemi těmito možnostmi **nediferencuje**, je málo informativní a porozumění nepomáhá, ale zabraňuje. (A to zde nebyl prostor pro popis mnoha dalších aspektů a vztahů v předmětné oblasti jazykového plánování). Nakonec je lhostejné, jestli takové činnosti budeme říkat kodifikace, zápis pravidel do příručky či jinak; důležité je to, co a proč skutečně budeme dělat. Nedráždí – plně v souladu s jejich syndromem polemické návaznosti – V+V jen *termín* kodifikace a jeho deriváty? Nevíme, pod povrchem věcí se prostě skrývá řada skutečností s mnoha aspekty; čteme-li pak „nekodifikujme“, nemůžeme si být jistí, k jakým aspektům a fenoménům předmětné oblasti to vztáhnout.

5. Resignace

Jak jsme se pokusili naznačit, realita sdílení pravidel a jejich uplatňování v komunikační praxi je nesmírně složitá, mnohem složitější, než jak to autoři (na s. 48) popisují. Při jejím popisu jistě nelze dosáhnout dokonalosti. Přesto však nesouhlasíme s **rezignativním** postojem V+V, který lze parafrázovat takto: kodifikátoři mají vydávat jasná doporučení, jazyková realita je spleť, obtížně poznatelná, kodifikace proto bude nutně obsahovat chyby, takže, milí lingvisté, NEKODIFIKUJTE (kapitálky tu použili V+V), neboť „je obtížné, či přímo nemožné [...], aby na základě toho mohla vzniknout seriózní, vědecky adekvátní kodifikace“ (s. 49). To je zase nedostatečně diferencované: jazyková realita v převažující části případů vůbec spleť není (pes je *pes*, 4. p. mn. č. slova *kost* je *kosti*, předmět slovesa *žrát* je ve 4. p. atd. atp.), ale jistě – v některých, naštěstí méně častých případech ano (jde o rozdíl mezi jasnými a problematickými případy zmíněný výše). Pro první část nic z toho, co autoři dále uvádějí, neplatí – je to deskriptivně banální zjištění, ovšem s nesmírnou teoretickou

cenou. Podle našeho názoru tedy V+V dodávají svému postojí nemístně všeobecnou platnost, když říkají, že „by ten, kdo by chtěl kodifikovat, měl *vždy* nejprve ověřit, jestli je stávající kodifikace „v pořádku“ neboli zda nebyla už v době vzniku v nesouladu se soudobou normou a/nebo zda není v rozporu s normou dnešní“ (s. 61). Tím totiž přehlížejí nebo popírají existenci oněch jasných případů. Považujeme za nekontroverzní říct, že u takových případů by bylo prověřování „pořádnosti“ kodifikace zbytečné, neúčelné, neboť riziko, že bychom došli ke zjištění „nepořádnosti“, je mizivé.

Otázka, kde je tedy hranice mezi jasnými a problematickými případy, je samozřejmě relevantní – a velmi obtížná. Potenciální nezřetelnost této hranice by ovšem neměla být argumentem proti našemu tvrzení: „[T]o deny a distinction because of its vagueness is, of course, a semantic naiveté of the first order“ (Pap 1958: 401, pozn. 18). Jistě se někdy neshodneme na tom, co je ještě zelená a co už modrá barva (je ptakopysk Perry zelený, nebo modrý?), ale nikdo kvůli tomu nebude vážně popírat existenci modré a zelené barvy. Z toho vyvozujeme, že požadavek autorů je opodstatněný v případech, kdy lze mít důvodné podezření na nesoulad normy a kodifikace, ale už nikde jinde. Dobrý lingvista může takové podezření stavět na vlastní zkušenosti s jazykovou praxí, ale jistě může být dobré ověřovat kvalitu kodifikace např. v korpusových datech. Ostatně – skoro vždy lze stát natolik daleko na správné straně neviditelné hraniční čáry, že si můžeme být jisti, že jsme na té straně, kde chceme být, resp. nejsme-li si jisti, můžeme vždy ustoupit o kus dál směrem do vnitrozemí.

Jasná doporučení, které V+V požadují, nemusí být jen: „správně je *zešeřit se*“, zcela jasně je i: „pro některé uživatele je správně *zešeřit se*, pro jiné *sešeřit se*, pro jiné oboje (nebo je jim to jedno, jsou tzv. inertní (Uličný 1998: 160))“. Ano, každá kodifikace asi bude obsahovat chyby – tomu je však třeba čelit badatelským úsilím o to, aby jich obsahovala co nejméně, nikoliv **reznací** na to, cokoliv dělat.⁸ (Pokud by navíc autoři souhlasili s tím, že v případě deskriptivně-normativního postupu (typ 1 a 2) nekodifikujeme, ale popisujeme, zasahuje to i jejich práci – popis gramatiky (úzu a jazykového povědomí) taky bude obsahovat chyby, a o tom, že by s výzkumem gramatiky skončili, snad proto neuvažují.⁹) Z naší perspektivy deskrip-

⁸ Připomínali bychom pak velkého spisovatele, který kvůli tíze, náročnosti a důležitosti svěřených úkolů, které osud a talent určily vykonat jen jemu, nikdy nevzal pero do ruky a nevydal jedinou knihu. Je také s podivem, že podobné nápady se v historii lingvistiky čas od času objevují, slavné je např. Bloomfieldovo distribuionalistické odmítání zkoumat význam/y (!), protože k tomu nejsou adekvátní nástroje (k tomu kriticky Wierzbicka 2013: 15–19).

⁹ Toto hypotetické ohrožení vlastní existence (domyslíme-li autorskou argumentaci ad absurdum) se podobá tomu, když Václav Cvrček ohrožuje svou roli lingvisty tvrzením, že nenulová intervenční síla je neslučitelná s existencí lingvistiky.

tivně-normativního a institucionálně nevymahatelného přístupu (typu 2) vidíme nakonec mezi naším „kodifikováním“ a popisem a výkladem gramatiky u V+V jen málo rozdílů – jeden je snad v tom, že počítáme s existencí problematických případů a neuvažujeme jaksi rovnou v globálních kategoriích.

Je-li tu relevantní problém či vědecký úkol, je lepší snažit se ho vyřešit, a ne se vymlouvat, proč to nejde, proč to neumíme či nemáme dělat. V+V se přitom nesnaží argumentovat tím, že by problémy jazykového plánování byly irrelevantní, ale rezignují na jejich řešení kvůli obavě z chyb a nedokonalosti. To se nám zdá nepřijatelné. Na rezignativní přístup vyvolaný tíhou úkolu je podle nás následující odpověď: „Přiměřená míra teoretického úsilí, které překračuje dosavadní empirické možnosti, a dokonce i teoretických spekulací, je [...] nutnou podmínkou úspěšného provozování vědy“ (Hadwiger Zámečník 2015: 292).

6. Jednostranný pohled na uživatele

V+V opakovaně obhajují uživatele před naččením z nekompetentnosti, srov. např.: „Domníváme se, že se rozšíření nekodifikovaného *vzpěčovat se* pravděpodobně událo podle určité logiky, která se (v různě modifikované podobě) dosti často ‚uplatňuje‘ v rámci jazykového ‚vývoje‘, při jazykových změnách. I proto jsme toho názoru, že toto rozšíření nelze hodnotit jako důsledek neschopnosti uživatelů“ (s. 51) nebo: „Pokud k rozšíření podoby *vzpěčovat se* došlo právě naznačeným způsobem, rozhodně ho nelze považovat za projev nedostatečných (jazykových) schopností daných mluvčích“ (s. 52). Na jednu stranu si nejsme vědomi, že by se v seriózní literatuře (jiné představy můžou panovat mezi laiky; viz dále) vyčítala nositelům jazykové změny nekompetentnost, na druhou stranu to z jistého úhlu pohledu nekompetentnost opravdu je. Pokud probíhá jazyková změna, rozpor mezi větou o pravidle v příručce a spisovným územ bývá typicky zapříčiněn právě jazykovým chováním mluvčích, které dává smysl z interakční perspektivy běžného uživatele nahlédnout jako jazykovou nekompetentnost. Jazykový vývoj, jazyková změna *může* být důsledkem nekompetence uživatelů, tj. prosazením něčeho, co je zpočátku vzhledem k většinově sdílenému pravidlu (a jeho odrazu v příručce v podobě věty o pravidle) chyba. Vývoj/změna a nekompetence/chyba se nutně nevyplývají. Jaká pravidla uživatelé sdílí, se samozřejmě může změnit, a to typicky právě skrze jejich jazykové chování (k tomu viz Beneš, 2019, kap. 10). Na papíře, v kodifikaci však zůstává původně správný, nyní tedy už chybný zápis (infinitivy na *-ti* se změnili na infinitivy na *-t*, v dobové kodifikaci, dnes jistě „vyhaslé“, však navěky zůstanou jen infinitivy na *-ti*). Jde o úhel pohledu: mikrosociolingvistický vs. gramatikalizační. Sociolingvista nemůže nevidět, že chování uživatelů odchylné od sdílených pravidel je v počátku ostatními uživateli vnímáno kvůli tomu, jaká

jazyková pravidla v ten okamžik sdílejí,¹⁰ jako rušivé, chybné – a odtud není daleko k úvahám o nekompetentnosti, což vystihuje bonmot, že jazykový vývoj je mnohdy jen šíření a kodifikace chyb. Z pohledu toho, kdo se zabývá jazykovým vývojem, gramatikalizacemi a lexikalizacemi jaksi z globálnější perspektivy, lze však takové chování zároveň vnímat jako přirozené a vysvětlitelné tím, že na uživatele působí nevědomě různé analogie, primingy a frekvenční tlaky – z tohoto pohledu pak samozřejmě nekompetentní nejsou.

V+V jsou ve své ochraně uživatelů poněkud **jednostranní**. Záleží totiž na tom, co je to ne/kompetence. Uživatelé, kteří podléhají analogii (např. vliv prefixu *vz-* u sloves *vzpírat se* a *vzpouzet se* na sloveso **vzpěčovat se*), a rekonstruují si staré neanalogické pravidlo v nové, analogické, V+V obhajují. Pro uživatele, kteří si dosud nové, analogické pravidlo neosvojili, a jejichž projev jazykové kompetence lze popsat jako citlivost vůči faktu, že leccos v jazyce je nepravidelné, neanalogické, pochopení neprojevují. Z našeho pohledu kompetence spočívá ve znalosti pravidla. Jde-li o problematický případ (*vzpěčovat se*, *zešeřit se* aj.), jsou z pohledu analytika kompetentní nositelé obou pravidel, z pohledu těch, kdo vůči sobě sdílejí jiné pravidlo (osoba A už si osvojila *sešeřit se*, osoba B stále sdílí jen *zešeřit se*), se však opačná strana snadno jeví jako nekompetentní – jsme tak opět u rozdílu perspektivy gramatika a sociolingvisty.

V+V to nejspíš mysleli tak, že z tohoto stavu jako vědci nemůžeme vinit uživatele, že rekonstrukce pravidel je z pohledu vědce gramatika neutrální jev a že nelze uživatele za inovace trestat jen proto, že nejsou v souladu s kodifikací. S tím nelze než souhlasit – vyjadřují to ovšem velmi nešikovně, nediferencovaně.

7. Unáhlenost

Problematické je dále to, jak volně a **unáhleně** autoři přecházejí od úzu k normě, srov. např. „[j]azykovou normu, resp. úzus jsme zjišťovali“ nebo „[p]řípady nesouladu mezi normou/územ a kodifikací“ (obojí s. 49), či je dokonce rovnou ztotožňují, srov. např.: „domníváme se ale, že námi zvolená [korpusová; MB a OD] metoda umožňuje zkoumat jazykovou normu s vysokou mírou přesnosti [...] díky rozsáhlé datové základně a možnosti objektivně porovnat frekvenci užívání konkurenčních

¹⁰ Děje-li se tak ovšem vzhledem k naučené větě o pravidle, které už sdílené pravidlo a úzus přestávají odpovídat, nebo dokonce neodpovídají, má podle nás pravdu Václav Cvrček (2008: 286), když píše, že „[p]reskriptivismus [≈ existence vět o pravidlech v kodexech; MB a OD] [...] vytváří pocit oprávněnosti sankcí i za jazykové chování, které by z objektivních příčin sankcionováno být nemuselo“.

prostředků“. Přitom si uvědomují, že „korpusové texty nejsou zcela autentické – většina z nich prochází před publikováním jazykovou korekturou“ (s. 49).

Jak z úzu vysuzovat, jaká je norma, je ovšem složitá otázka (viz k tomu Arppe – Järvikivi 2007a; 2007b; Bermel – Knittl 2012a; 2012b), kterou nelze přejít tvrzením, že to „validitu našich tvrzení nijak nesnižuje, ba naopak [!]; jazykoví korektoři texty upravují tak, aby byly v souladu s kodifikací, lze tedy předpokládat, že před provedením korektorských úprav se tyto texty od kodifikace odchylovaly ještě výrazněji“ (s. 49). Autoři korpusovými doklady navíc argumentují poměrně svévolně. V oddílech 3, 5 a 6 užívají frekvence¹¹ prostředků patrně coby doklady jejich uzuálnosti. Když však v oddílu 4 zjišťují, že prostředky, jež kladou do protikladu kodifikaci, korpusově uzuální nejsou, odbývají to takto: „Tato skutečnost je však naprosto nerelevantní (o jazykovém povědomí nic nevypovídá) – jednak proto, že jsou dané texty většinou korigovány, jednak proto, že jsou podoby se s automaticky podtrhávány (wordovým oprávcem) jako chybné“ (s. 53). Když je tedy korpus v rozporu s kodifikací, svědčí to v neprospěch kodifikace, když je s ní však v souladu, nesvědčí to o ničem? Není tu tvrzení otcem argumentu?

Jsou tu ale další potíže. Podreprezentovanost nekodifikovaných prostředků v korpusu je *nejspíš* jen jedním ze způsobů, jak se ne/řízení jazykovými pravidly odráží v časoprostoru jednotlivých interakcí, jak je zachycuje korpus. Na rozdíl od V+V si podobně relativizující tvrzení („nejspíš“) můžeme jako ďábloví advokáti (či falzifikátoři jejich empirických zjištění) dovolit. Pro V+V však totéž neplatí, chtějí-li z úzu usuzovat na normu, nestačí jim jen *předpokládat* (resp. nám, že *předpokládají*), proč se do korpusu dostávají nějaké prostředky více či méně, ale měli by to o každém jednotlivém zkoumaném prostředku vědět, nechtějí-li se „omezovat jen na to, že bud[ou] počítat, kolik je čeho v korpusu a kolikrát je tam toho víc nebo míň než něčeho jiného“ (L. Veselý 2008: 216). To se však zdá nemožné, z přítomnosti v korpusu už zpětně nezjistitelné, a výrazně to limituje využitelnost korpusu pro odečítání normy z úzu (falzifikuje to tvrzení autorů o vhodnosti či dokonce preferovatelnosti korpusové metody pro tento účel ze s. 49 citované výše). Nejde tu přitom o rezignaci na otázku příčiny produkce jednotlivých prostředků, jen o kritiku toho, jak si V+V počínají při jejich započítávání do statistiky. Máme-li jejich zjištěním a závěrům z korpusových sond věřit, považovat je za relevantní, potřebovali bychom rozptýlit obavy z toho, že V+V neřeší problémy níže popsáného druhu – důkazní břemeno je přitom na nich.

¹¹ Navíc argumentují frekvencemi prostými, nikoli např. průměrnými redukovanými, takže nekontrolují ani potenciální vliv mnoha případů téhož prostředku v malém množství textů, tj. vliv malého množství autorů/korektorů na obraz celku, ani vliv žánrů nebo konkrétních médií zahrnutých do korpusu, které mohou ve specifických případech frekvence vychylovat.

Nejde totiž jen o korektory.¹² To, že se jedna z variantních podob nějakého prostředku dostane do korpusu, může mít řadu dalších příčin. Vezměme si příklad adjektiv na *-ící, -ící* (odd. 6). Můžeme mít různé typy produktorů (individuální osoby přítom mezi těmito typy mohou v průběhu života, ale i jediné interakce přecházet „tam a zpět“), např.:

1. Mluvčí (a recipienti), kteří na úrovni nevědomého, implicitního, osvojeného pravidla mezi dějovými a účelovými adjektivy rozlišují.
2. Mluvčí (recipienti), kteří na úrovni pravidla (přívlastky dále vynecháváme) mezi účelovými a dějovými adjektivy nerozlišují, větu o pravidle z kodifikace neznají – přítom
  - 2a. mají osvojen a vždy používají jen tvar na *-ící* (opak je jako recipienty překvapuje, zaráží),
  - 2b. mají osvojen a vždy používají tvar na *-ící* (opak je jako recipienty překvapuje, zaráží),
  - 2c. mají osvojeny oba tvary jako rovnocenné a oba je (se započtením primingových efektů) náhodně míchají (jako recipienty je nepřekvapuje, nezaráží ani jeden prostředek, příp. po započtení primingových efektů tu jeden a tu druhý).
3. Mluvčí, kteří nemají osvojeno pravidlo o lišení dějových a účelových adjektiv (jako mluvčí typu 2), ale naučili se, zapamatovali si větu o pravidle, že je třeba oba druhy adjektiv lišit, přítom to (i jako recipienti)
  - 3a. dělají víceméně důsledně,
  - 3b. občas na to zapomenou a pak produkují buď vždy tvar na *-ící*, nebo vždy tvar na *-ící*, nebo oba tvary (po započtení primingových efektů) náhodně střídají
  - 3c. vzpomenou si na to jen výjimečně – jinak se chovají jako mluvčí typu 3b.
4. Mluvčí, kteří mají osvojeno pravidlo o lišení dějových a účelových adjektiv a zároveň se naučili, zapamatovali si větu o pravidle, že je třeba oba druhy adjektiv lišit – těžko tu pak říct, zda je jejich produkce tvarů na *-ící* a *-ící* důsledkem řízení se osvojeným pravidlem, nebo naučenou větou o pravidle.
5. Mluvčí, kteří se neumí v jednotlivých případech touto naučenou větou o pravidle správně řídit – aplikují ji zmateně, což někdy dává výsledek jsoucí v souladu s kodifikací, jindy nikoliv (jako recipienti jsou někdy překvapeni, zaraženi, jindy ne).

¹² Jiří Kraus (RČLII: 164), shodou okolností v odpovědi na otázku Luboše Veselého, říká: „V jedné redakci mají korektora, jinde ho nemají; tam mají někoho, kdo do těch textů zasahuje, jinde ne, takže si myslím, že pokud jde třeba o pravopis, je kvantitativní zkoumání [...] bez jakékoliv informace.“

Objeví-li se v konkrétním případě v korpusu dejme tomu adjektivum na *-icí*, může to mít tedy několik příčin (1, 2a, 2c, 3a–3c, 4, 5), které jsou z toho, co vidíme v korpusu, nerozlišitelné. (Do procesu pak může ještě vstoupit redaktor či korektor, což celou věc dále komplikuje.) Ale i kdyby rozlišitelné byly, které z takto rozlišených dokladů by svědčily o tom, jaké pravidlo se v tomto případě sdílí, jaká je norma? Jen ty, které se do korpusu dostaly na základě sdíleného implicitního osvojeného pravidla, nebo i ty, které se tam dostaly na základě naučené, správně aplikované věty o pravidle z kodifikace?¹³ (Ty, co jsou tam tzv. správně náhodou, asi nikoliv.) Jak potom chápat normu? Je to tedy jen to, co máme osvojeno, nebo (také) to, co jsme se naučili, protože to tak je v příručce nebo nám to řekli ve škole? Dostáváme se zase k nedostatečné diferenciaci.

Jako chybu, nesprávný prostředek, nesprávné užití prostředku můžeme něco hodnotit z toho důvodu, že je to v rozporu s pravidlem ((spisovnou) normou), nebo s větou o pravidle (kodifikací (spisovného) jazyka). V+V ukazují, že to není vždy nutně totéž, ale opět nevyjasňují, který ze dvou přístupů mají na mysli, když mluví o správnosti, nebo tuto distinkci dokonce pojmají jako nepodstatnou (když konstruují „tábor“ zastánců regulace/kodifikace jako těch, kdo preferují příručky rozlišující ne/správné prostředky, „ať už je kritérium správnosti stanoveno jakkoli“; s. 48). Vybírají si v tomto směru nevhodný příklad adjektiv na *-icí* vs. *-ící*, který je modelovým případem toho, kdy je nejasné (sice potenciálně, ale natolik plauzibilně, že vyvrátit tuto možnost je na nich), zda se tyto tvary do korpusu dostaly na základě pravidla (= normy), nebo naučené věty o pravidle (= příručky). Co z toho všechno plyne pro jazykové plánování a úvahy o vztahu pravidel, úzu, kodifikace (vět o pravidlech), jejich zjišťování atd., necht' je předmětem výzkumu a/nebo diskuse. Vyvozovat z takto mělkých dat natolik radikální závěry („nekodifikujme“) je však nedůvěryhodné a nepřesvědčivé.

8. Závěr

Rozhodnutí, zda a jak kodifikovat, či nekodifikovat, je nakonec rozhodnutím hodnotovým (axiologickým) či politickým. Lingvisté jako vědci by především měli

¹³ Složitost a závažnost této otázky si lze představit mj. i na tomto problému: Je samozřejmě možné, že pisatelé ve velkém množství autenticky mají tendenci produkovat nebo produkuje podoby jako *skomponovat*, *skonstruovat*, *skombinovat* nebo *skoordinovat*, ale že se to nikdy nedozvíme, protože se jim do cesty k veřejnému působení postaví „autocenzura“, korektor, ať už automatický, nebo živý. Ale pak se tyto prostředky prostě nestanou uzuálními, přestože jsou v jistém smyslu noremní.

znát realitu, k níž se ono rozhodnutí vztahuje, důsledky a okolnosti, výhody a nevýhody jednotlivých rozhodnutí a ty umět popsat a vyložit – konečné rozhodnutí však klidně může padnout bez nich. Nechceme proto V+V upírat, nebo vymlouvat jejich názor. Snažili jsme se jen ukázat, že V+V kvůli syndromu polemické návaznosti nevidí celou otázku dostatečně zřetelně a komplexně. Z toho důvodu nemůžeme jejich apel „nekodifikujme“ brát se vší vážností – jejich shrnující provolání nemá vzhledem k řečenému dostatečnou oporu.

Věříme, že se nám v této reakci podařilo nejen odhalit a popsat některé příznaky syndromu polemické návaznosti, ale také naznačit cestu (která je detailněji popsána jinde, zejm. u Beneše (2019)), jak se jim detailním pohledem na předmětnou oblast a důslednou diferenciací mezi jejími entitami a přístupy k nim vyhnout. Použijeme-li parafrázi titulu komentovaného článku, své vlastní stanovisko k věci můžeme vyjádřit takto: *Ano, popisujeme a vysvětlujeme normu, mj. i skrze úzus, a když se nám to povede, napíšeme do příručky, jaká ta norma je, co je správné a co nesprávné – jak, kdy a pro koho. Tím pěstujeme jazykovědu (a jak!), a přitom nepěstíme jazyk. Není nemožné, že by s tím V+V nakonec souhlasili.*

LITERATURA

- ARPPE, A. – JÄRVIKIVI, J. (2007a): Every method counts: combining corpus based and experimental evidence in the study of synonyms. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 3(2), 131–159.
- ARPPE, A. – JÄRVIKIVI, J. (2007b): Take empiricism seriously! In support of methodological diversity in linguistics. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 3(1), 99–109.
- BENEŠ, M. (2019): *Úvod do teorie jazykové správnosti*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- BERMEL, N. – KNITTL, L. (2012a): Morphosyntactic variation and syntactic constructions in Czech nominal declension: corpus frequency and native-speaker judgments. *Russian Linguistics*, 36(1), 91–119.
- BERMEL, N. – KNITTL, L. (2012b): Corpus frequency and acceptability judgments: a study of morphosyntactic variants in Czech. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 8(2), 241–275.
- CVRČEK, V. (2008): *Regulace jazyka a Koncept minimální intervence*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny – Ústav Českého národního korpusu.
- FOLEY, W. (1986): *The Papuan Languages of New Guinea*. Cambridge et al.: Cambridge University Press.
- HADWIGER ZÁMEČNÍK, L. (2015): *Nástin filozofie vědy*. Brno: Host.
- NEBESKÁ, I. (2017): Jazyková správnost. In: Petr Karlík – Marek Nekula – Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Cit. 1. 2. 2021. <https://www.czechency.org/slovník/JAZYKOVÁ_SPRÁVNOST>.
- PAP, A. (1958): *Semantics and Necessary Truth: An Inquiry into the Foundations of Analytic Philosophy*. New Haven, CT: Yale University Press.

- POPPER, Karl (1972): *Objective Knowledge*. Oxford et al.: Oxford University Press.
- RČLII: CHROMÝ, Jan – LEHEČKOVÁ, Eva (2009): *Rozhovory s českými lingvisty II*. Praha: Akropolis.
- ŠLAJCHRT, V. (2011): *Bankrot*. Praha: Revolver Revue.
- ULIČNÝ, O. (1998): Otázky kodifikace slovanských spisovných jazyků v postkomunistickém období. In: *Česká slavistika 1998: České přednášky pro XII. Mezinárodní sjezd slavistů Krakov 27. 8. – 2. 9. 1998*. Praha: Euroslavica, 155–160.
- VESELÝ, L. (2008): Práce o vidu založená na korpusu [recenze knihy: Esvan, François (2007): *Vidová morfologie českého slovesa*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny – Ústav Českého národního korpusu]. *Naše řeč*, 91(4), 213–216.
- VESELÝ, L. – VESELÝ, V. (2019): Nekodifikujme, raději popisujme a vysvětlujme normu a úzus: Pěstujme jazykovědu, nepěstěme jazyk. *Korpus – gramatika – axiologie*, 20, 47–62.
- VOLÍN, J. (2018): Foreign accents and responsible research. In: Jan Volín – Radek Skarnitzl (eds.), *The Pronunciation of English by Speakers of Other Languages*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- WIERZBICKA, A. (2013): *Sémantika: Elementární a univerzální sémantické jednotky*. Praha: Karolinum.